

Анотація

Стаття присвячена актуальним питанням соціальної комунікації, проблемі виділення головних чинників комунікаційної моделі суспільного життя, дослідженню основних теоретичних положень концепцій інформації мислителів Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю на інформацію про слово-символ як носія певного змісту у процесі комунікації. Розглядається питання про унікальність значення знакових систем давньої писемності.

Ключові слова: концепції інформації мислителів давньої культури, комунікаційна модель суспільства, усна і писемна комунікація, знакові системи давньої писемності.

Аннотация

Статья посвящена актуальным вопросам социальной коммуникации, проблеме выделения главных факторов коммуникативной модели общественной жизни, основным теоретическим положениям концепций информации мыслителей Месопотамии, Египта, Индии, Китая на информацию о слове-символе как носителя определенного содержания в процессе коммуникации. Рассматриваются вопросы об уникальном значении знаковых систем древней письменности.

Ключевые слова: концепции информации мыслителей древней культуры, коммуникационная модель общества, устная и письменная коммуникация, знаковые системы древней письменности.

Summary

This article is devoted to actual questions of social communication, to problem of distinguishing of the main reasons of communicational model in social life, to investigation of the main theoretical points of conceptions of information of thinkers of Ancient Mesopotamia, Egypt, India and China for information on the word-symbol as a media content in the process of communication. The question about unique meaning of sign system of ancient writing is examined.

Keywords: conceptions of information of ancient culture thinkers, communicational model of society, oral and writing communication, sign system of ancient writing.

ПИТАННЯ ЛЕКСИКИ

УДК 811.161.2'373

Муляр І.В.,

аспірантка,

Дніпропетровський національний університет

імені Олеся Гончара

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ МЕБЛІВ ЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ

Найбільш показовою ознакою лексико-семантичної групи назв меблів житлового приміщення в українській мові є розвинена синонімія спеціальних найменувань. Як відомо, синонімія особливо характерна для початкових етапів формування ЛСГ, становлення яких іде шляхом подолання широко розвинутої синонімізації в позначенні одного й того ж поняття.

Проблема лексичної синонімії належить до найбільш досліджених у сучасному мовознавстві (Ю.Д. Апресян, О.І. Брагіна, С.Г. Бережан, Г.О. Винокур,

В.М. Гречко, В.В. Звягінцев, М.П. Кочерган, О.Ю. Нечитайло, О.О. Тараненко, А.А. Уфимцева, В.П. Даниленко, Л.І. Дідівська, А.М. Суперанська, О.О. Реформатський, Т.Ю. Соколова, Л.Л. Родіна, Л.О. Симоненко, М.О. Леонова, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк та ін.). Література з цього питання кількісно величезна, проте низка аспектів проблеми залишаються дискусійними, а деякі об'єкти маловивченими. Дискусійною є навіть сама сутність проблеми синонімії як реально існуючого явища мовної дійсності в її діячості і в лінгвогеографії, синонімії як тотожності чи спорідненості значень, а звідси меж її рядів; виникає питання про те, чи є морфологічні варіанти слова синонімами чи ні й багато інших.

Приймаємо як цілком аксіоматичне твердження про те, що “синонімія відбиває певну систему взаємостосунків між значеннями окремих слів” [7, 72] і “еквівалентних їм фразеологічних зворотів” [5, 97] і що ці зв'язки “склалися історично в процесі синонімічної аналогії” [1, 84] в загальнонародній мові.

У слові, як відомо, фіксуються наслідки пізнавальної діяльності людства. Відкриваючи нове явище і виявляючи в ньому риси, що зближують дане з іншим явищем, людина виробляла нове значення слова, а визначаючи в певному явищі нові властивості, людина створювала слово – синонім, що позначає це ж явище, але з урахуванням нового елемента значення. Через те одне явище дійсності одержувало кілька синонімічних назв. На цю причину виникнення синонімів указували ще у першій половині XIX ст.

Отже, синоніми виникають, по-перше, із необхідності фіксувати у слові нові відтінки явища, уявлення чи поняття. З іншого боку, синонімічні слова можуть характеризувати не саме явище, а своєрідність бачення, оцінки його, ставлення до нього. Нарешті, синоніми виникають внаслідок диференціації значення або їх синонімічного зближення, що розвивається в мовній системі [4, 69].

Визначивши основні причини виникнення синонімів і виходячи з уявлення про багатокомпонентну структуру значення слова, можна підійти й до характеристики синоніма. Оскільки в літературі відомо чимало визначень цієї лінгвістичної одиниці, зупинимося на формулюванні М.А. Жовтобрюха: “Синоніми – це такі слова, які відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву одного поняття з різними відтінками в його значенні або з різним стилістичним забарвленням” [3, 27]. У цьому визначенні вказується спільна предметно-понятійна основа слів-синонімів і відмінності у відтінках значення (тут зауважимо: не поняття, а слів).

Аналіз меблевої лексикосистеми виявляє існування одночасно кількох номенів на позначення того самого поняття, предмета чи явища дійсності.

Поява синонімії в меблевій лексиці пояснюється в першу чергу паралельним використанням власне українських та іншомовних слів, підбором одночасно кількох відповідників до запозиченої з іншої мови лексеми, збереженням застарілих назв меблевих реалій.

За характером зв'язку між словами ми можемо виділити три простих типи структури синонімічної групи: синонімічна пара, синонімічний ряд і синонімічне гніздо.

До синонімічної групи можуть входити два номени. Тоді це синонімічна пара [6, 131]. В аналізованій тематичній групі меблевої лексики можна виділити такі синонімічні пари:

валик – “туго набита подушка циліндричної форми на краях дивана, канапи” – *качалка* – “т.с.” (ССУМ, I, с. 121);

ванна – “посудина для купання” – *купіль* “т.с., рідше” (ССУМ, I, с. 123); *матрац* – “м'яка товста підстилка для лежання” – *сінник* – “т.с., що і матрац, але набитий сіном або соломою” (ССУМ, I, с. 815);

бюро – “рід письмового стола з висувною кришкою і шухлядами для паперів” – *конторка* – “т.с.” (ССУЛМ, IV, с. 269);

гардероб – “шафа для одягу” – *шатня* “т.с., діалектне” (ССУМ, I, с. 328); *підставка* – “предмет, на який щось ставлять, кладуть” – *підніжок* – “елемент меблів для ніг” (ССУМ, II, с. 225).

Своєрідне місце посідають абсолютні синоніми, й у схематичному відображенні вони не пов'язані між собою відношеннями градації, тому в схемах будемо подавати їх через кому; абсолютні синоніми будемо позначати символом (АС), які далі фіксуватимемо в синонімічних гніздах: *скриня* – *рундук*, *скринька* – *короб*, *лава* – *ослін*, *гарнітур* – *комплект*, *тапчан* – *лежак*, *пересічка* – *перетинка*, *вішало* – *шараги*, *гачок* – *кілок*, *трюмо* – *трельяж*, *кістяк* – *скелет*, *каркас* – *корпус*.

Ці синонімічні пари неоднорідні за своїм складом. Деякі з них є ідеографічними, стилістичними синонімами, деякі абсолютними, різняться вони і за етимологією (власне українські, запозичені), семантичними особливостями елементів, ступенем новизни (застарілі, нові).

Конкретна реалізація лексичної варіативності в найменуванні тих самих понять відбувалася в початковий період створення професійної мови переважно в трьох основних різновидах: коли в мові вживалося декілька запозичень із різних мов для того самого поняття; коли запозичення супроводжувало у мові споконвічне слово, коли з появою запозичення спеціально створювалося власне слово, рівноправне йому за значенням (Даниленко, 1977, с. 74). Звідси існування таких співвідношень у синонімічних парах:

1) обидва номени іншомовної етимології (у тому числі кальки): *бюро* – *конторка*, *гардероб* – *шатня*, *скриня* – *рундук*, *скринька* – *короб*, *гарнітур* – *комплект*, *трюмо* – *трельяж*, *каркас* – *корпус*;

2) запозичена назва – назва професійно-просторічного походження: *тапчан* – *лежак*, *шараги* – *вішало*, *скелет* – *кістяк*;

3) запозичене найменування – власне українське: *ванна* – *купіль*, *матрац* – *сінник*;

4) синонімічні пари, що складаються з власне українських номінацій: *валик* – *качалка*, *підставка* – *підніжок*, *лава* – *ослін*, *пересічка* – *перетинка*, *гачок* – *кілок*.

Синонімічний ряд становлять слова, пов'язані між собою відношеннями градації: кожний наступний член групи виражає більшу міру виявлення певної

характеристики, ніж попередній. Синонімічні ряди утворюють зокрема такі смислові типи синонімів:

а) ідеографічні синоніми, що відрізняються різним ступенем вияву ознаки, дії чи властивості;

б) експресивні синоніми, які відрізняються оціночним елементом.

Лексико-семантичне угруповання меблевих найменувань характеризується певною мірою розвинутими варіантними взаємозв'язками. Сутність варіювання полягає у видозміні зовнішньої сторони слова, не торкаючись внутрішнього плану, його лексичного значення. Дотримуючись традиційного поділу, ми розрізняємо фонетичні й морфологічні варіанти слів. У роботі такі варіанти подаємо в дужках. Так у синонімічному ряду *постіль (постеля) – ложе – одр (одрина)* поєдналися ідеографічні та експресивні синоніми: *постіль (постеля) – “місце, призначене або приготовлене для снання” – ложе – “т.с., застаріле” – одр (одра) – “т.с., що і постіль, застаріле, має відтінок урочистості”* (ССУМ, II, с. 354).

Як бачимо, словом, у якому найвиразніше відбивається спільне значення синонімічного ряду, є слово *постіль*. Тому виділяємо його як домінанту. Синонімічним до стрижневого слова є і номен *ложе*, який по відношенню до номінації *постіль* виступає ідеографічним синонімом, оскільки містить у собі додаткові значеннєві відтінки, а саме: “застаріла, архаїчна назва”. Стилістичним синонімом до слова *ложе* виступає номінація *одр, одрина*, яка несе на собі експресивно – емоційне забарвлення урочистості, що відсуває її на периферію синонімічного ряду.

У синонімічному ряду *розкладачка (розкладайка) – дачка* стрижневі нейтральні номінації поєдналися зі своїм конотативним дублером: *розкладачка (розкладайка) – “легке розкладне ліжко” – дачка “т.с., що і розкладайка”* (ССУМ, II, с. 548), можливо, утворене або шляхом усічення основи *розкла – дачка*, або шляхом метафоричного перенесення – “часто використовується на дачах, замських будиночках”.

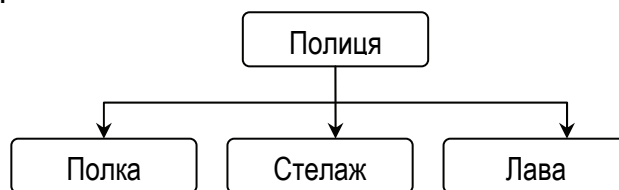
Утворюють синонімічний ряд і слова *шафа – шифоньєр – шифоньєрка*. *Шафа* – “рід меблів для зберігання речей” – *шифоньєр* – “шафа для білизни, одягу” – *шифоньєрка* – “невеличка шафа для білизни, одягу, предметів туалету, книжок тощо” (ССУМ, II, с. 944), остання номінація утворена за допомогою зменшено – пестливого суфікса -к- від *шифоньєр*.

Синонімічним рядом можна назвати також групу найменувань *гарнітур, комплект, (АС) – набір*. Номінація ж *гарнітур* (абсолютним синонімом до неї буде слово *комплект*) відсувається на периферію, оскільки несе у собі сему уточнюючого характеру – “повний набір”. Порівняємо значення: *набір* – “сукупність предметів меблів, переважно однорідних, які разом становлять щось ціле” – *комплект, гарнітур* – “повний набір яких-небудь предметів меблів” (ССУМ, I, с. 816).

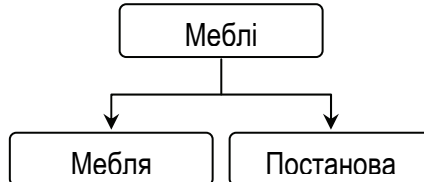
Як бачимо, кожен член синонімічного ряду пов'язаний не тільки з домінантою, а і з суміжними словами, для виявлення точного значення кожного з яких необхідно

знати їх послідовність у синонімічній групі. Слова синонімічного ряду менш обмежені у взаємозамінності, ніж в інших типах синонімічних груп.

Найчастіше у межах тематичної групи меблевої лексики виділяються синонімічні гнізда. Члени синонімічної групи можуть становити синонімічне гніздо, в якому кожен елемент пов'язаний безпосередньо домінантою, у зв'язки між собою члени такої групи вступають опосередковано. Наприклад, у групі слів *полиця – полка – лава – стелаж* домінантою є *полиця* у значенні “кілька дощок, закріплених горизонтально, що використовуюється для зберігання посуду, продуктів харчування, одягу, книг тощо” (ВТССУМ, 1991, с. 847). Слово *полка* має розмовне значення (ССУМ, II, с. 305), а *лава* – застаріла назва тієї ж полиці (ССУМ, II, с. 305), *стелаж* – полиці на декілька ярусів (СІС, с. 545). Ця синонімічна група створює не ряд, а гніздо, бо лексеми *полка*, *лава* і *стелаж* пов'язані між собою тільки через домінанту *полиця* (див. схему).

У синонімічній групі *меблі – мебля – постанова* домінантою є *меблі* в значенні “предмети обстановки квартири”; слова *мебля* – “т. с., розмовн.” (ССУМ, I, с. 816), *постанова* – “т. с., діал.” (ССУМ, I, с. 816) вступають у синонімічні зв'язки з домінантою і через неї – між собою (див. схему).

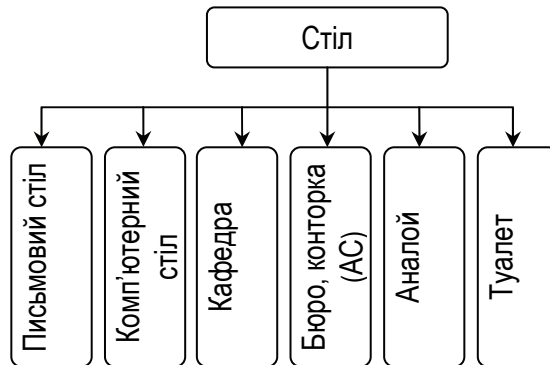

Такого ж типу зв'язки в групі *стіл – письмовий стіл – комп'ютерний стіл – кафедра – бюро, конторка (АС), аналой*.

Стіл – “рід меблів для різних потреб у вигляді широкої, горизонтально укріпленої звичайно на чотирьох ніжках, дошки”; *письмовий стіл* – “т.с., що і стіл, але з шухлядами, призначений для письмової роботи”; *комп'ютерний стіл* – “т.с., що і стіл, але з надбудовами, призначеними для розміщення частин комп'ютера”; *кафедра* – “вузький високий з закритими боками стіл для викладачів, доповідачів, лекторів і т.ін.”; *бюро, конторка* – високий, з шухлядами стіл, за яким працюють стоячи”; *аналой* – “стіл у церкві (ССУМ, II, с. 687); *туалет* – “столик з дзеркалом, біля якого зачісуються, роблять макіяж” (СІС, с. 592).

Спільним для всіх поданих вище слів у наведених їх значеннях є семантичний елемент – “горизонтально укріплена дошка”. Домінантою, на наш погляд, можна назвати лексему *стіл*, яка виступає у своєму прямому номінативному значенні. Слово *стіл* у досліджуваних джерелах (ССУМ, II, с. 687) може взаємозамінюватися назвами *письмовий стіл*, *комп'ютерний стіл*, *кафедра*, *бюро*, *конторка*, *аналой*. Однак слова *письмовий стіл*, *кафедра*, *аналой* тощо не

замінюють одне одного і у зв'язки між собою вступають опосередковано через слово-домінанту *стіл* (див. схему).

Такого ж типу зв'язки в синонімічних групах:

скриня – рундук – сундук – шафарня;

стілець – дзиґлик – табурет (табуретка);

ящик – скринька – короб;

вішалка – вішак – вішало, шараги (АС) – гак (гачок), кілок, ключка (АС);

дзеркало – верцало – верцаadlo – люстро – свічадо – трюмо – трельяж (АС);

диван – тахта – козетка – канапа – кушетка – отоманка (отомана) (АС);

каркас – корпус (АС) – кістяк, скелет, коробка(АС) – остов;

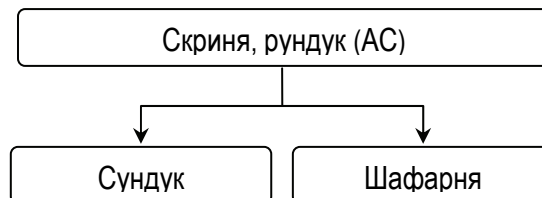
колиска – люлька – люля – колисанка;

крісло – крісло-гойдалка – фотель, лава (лавка), ослін (АС) – лавиця – скамниця;

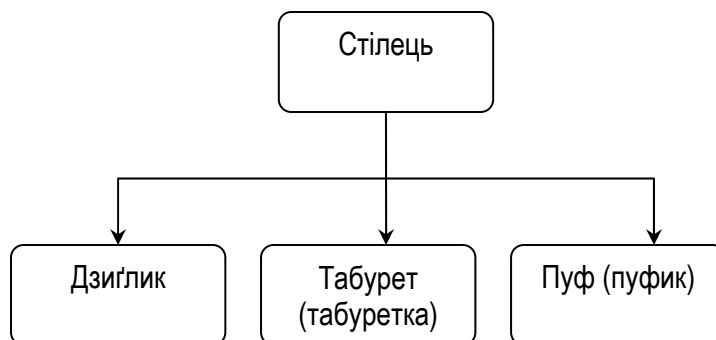
ліжко – ліжниця – койка – тапчан, лежак (АС);

ширма – пересічка, перетинка (АС).

Подаємо ці слова у схемах та пояснення до них:

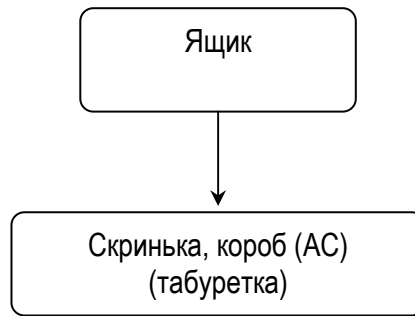

Скриня – “великий ящик з кришкою для зберігання одягу, коштовних предметів тощо”; *рундук* – “т.с., що і скриня”; *сундук* – “т.с., що і рундук, розмовне”; *шафарня* – “т.с., що і скриня, діалектне” (ССУМ, т. 2, с. 629).

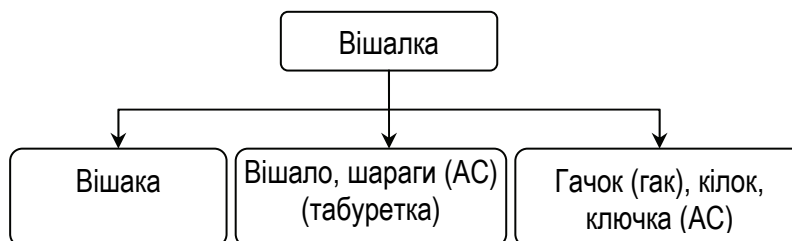

Стілець – вид меблів у формі короткої лави зі спинкою для сидіння однієї людини”; *дзиґлик* – “стілець, звичайно на трьох ніжках із гвинтом”; *табурет*

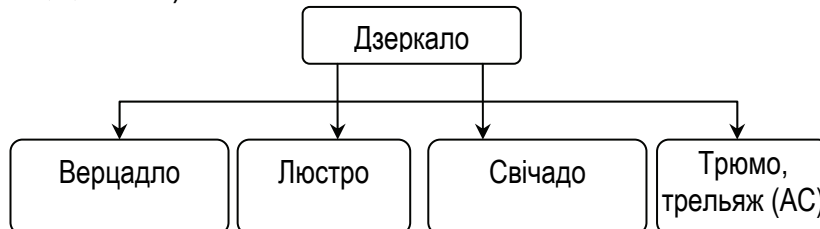
(табуретка) – “стілець з квадратним сидінням без спинки” (ССУМ, II, с. 688); пуф (пуфик) – “м'який низький табурет” (СУМ, VIII, с. 406).

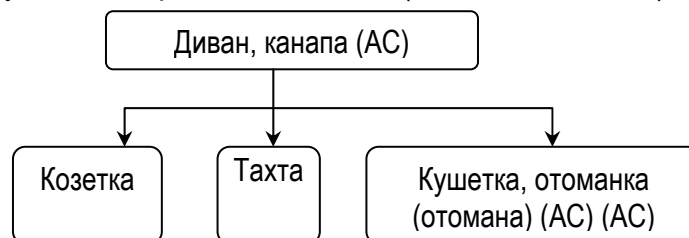
Ящик – “виріб з дощок для зберігання чого-небудь”; скринька, короб (АС) – “т.с., що і ящик, але зроблений з лубу, бересту, лози” (ССУМ, II, с. 944).

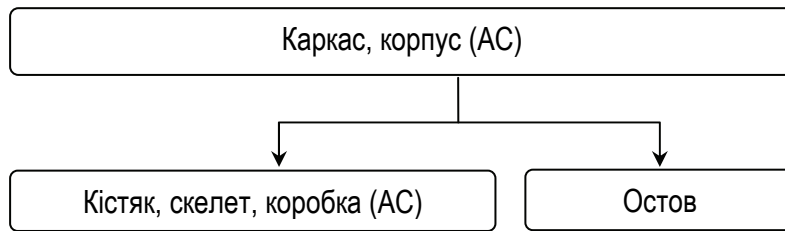
Вішалка – “поличка чи стояк з дерев'яними чи металевими стрижнями для вішання одягу”; вішак – “т.с., що і вішалка, рідковживане”; вішало, шараги (АС) – “т.с., що і вішалка, діалектне”; гачок (гак), кілок, ключка – окремий стрижень вішалки” (ССУМ, I, с. 287).

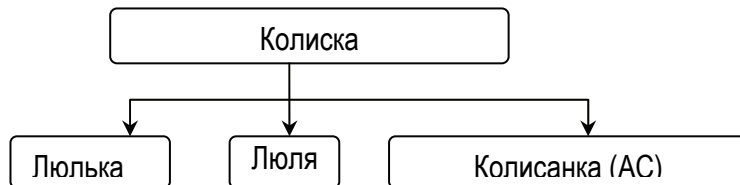
Дзеркало – “відшліфована поверхня, що відображає предмети”; верцадло – “т.с., що і дзеркало, застар.”; люстро – “т.с., що і дзеркало, діалектне” (ССУМ, I, с. 410); свічадо – “т.с., що і дзеркало, поетичне” (ВТССУМ, с. 1109); трюмо, трельяж – “тристулкове дзеркало на ніжках” (ВТССУМ, с. 1273).

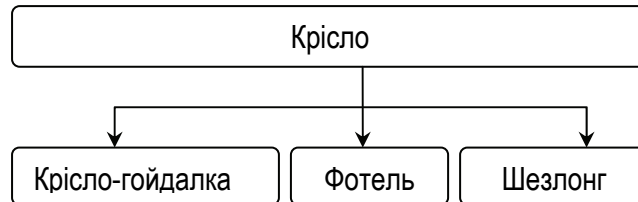
Диван – “рід м'яких меблів”; козетка – “т.с., що і диван, застаріле”; тахта – “широкий без спинки диван”; канапа – “т.с., що і диван”; кушетка, отоманка (отомана) – “невеликий, без спинки, з узголів'ям диван” (ССУМ, I, с. 658).

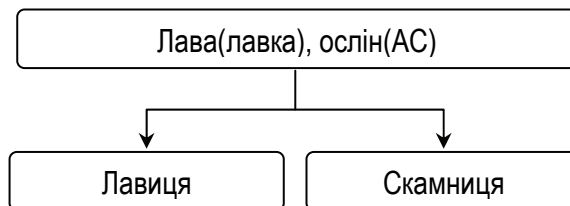
Каркас, корпус – “основа меблів”; *кістяк, скелет, коробка* – “т.с., що і каркас, розмовн.”; *остов* – “внутрішня опорна частина установки, меблів” (ССУМ, I, с. 661).

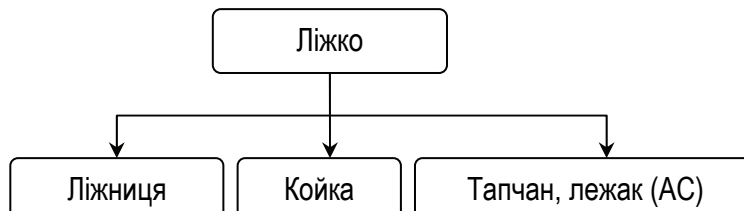
Колиска – “невеличке ліжко для снання й колисання дитини”; *люлька* – “т.с., що і колиска, розмовне”; *люля* – “т.с., що і колиска, дитяч. лексика”; *колисанка* – “т.с., що і колиска, діалектне” (ССУМ, I, с. 689).

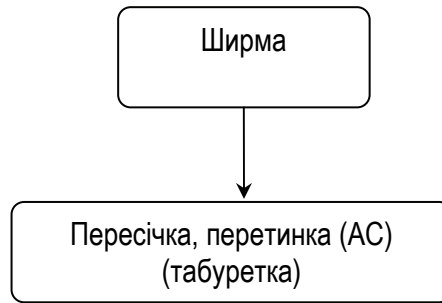
Крісло – “широкий, переважно м'який стілець з бильцями та зручною спинкою”; *крісло-гойдалка* – “стілець на вигнутих полозках”; *фотель* – “т.с., що і крісло, діалектне” (ССУМ, I, 729); *шезлонг* – “легке розсувне крісло, на якому можна відпочивати (СІС, с. 653).

Лава (лавка), ослін – “пристрій для сидіння, закріплений на стояках”; *лавиця* – “т.с., що і лава, діалектне”; *скамниця* – “т.с., що і лава, діалектне” (ССУМ, I, с. 742);

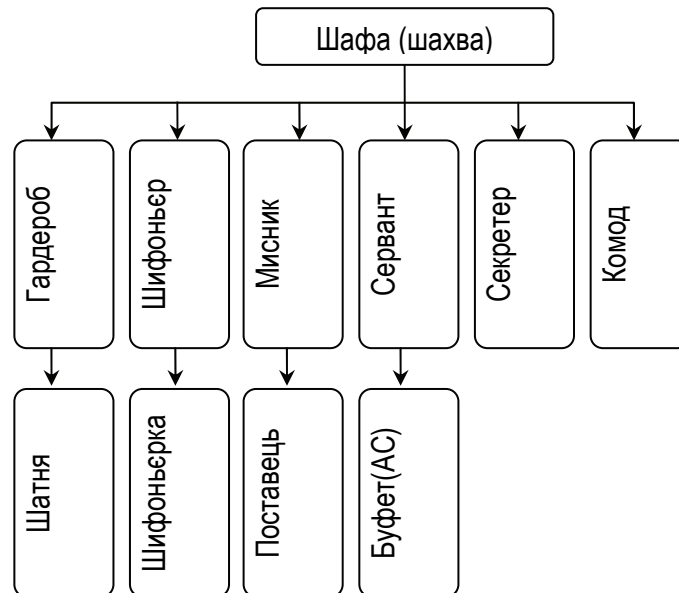

Ліжко – “меблі для лежання”; *ліжниця* – “т.с., що і ліжко, застаріле”; *койка* – “підвісне ліжко з парусини на пароплаві”; *тапчан, лежак* – “дерев'яні ліжка без спинки переважно на відкрит. повітрі, на пляжі” (ССУМ, I, с. 772).

Ширма – “коротка розкладна легка стінка, що ділить приміщення на частини”; *пересічка, перетинка* – “т.с., що і ширма, діалектні” (ССУМ, II, с. 143).

Серед досліджуваних назв існують такі синонімічні групи, що об’єднують слова, пов’язані як у синонімічні ряди, так і в синонімічні гнізда. Так, у групі *шафа (шахва)* – *гардероб* – *шатня* – *шифоньєр* – *шифоньєрка* – *мисник, поставець* (АС) слова мають такі значення: *шафа* – “рід меблів”; *шахва* – “т.с., що і шафа, розмовне”; *гардероб* – “шафа для одягу” (ССУМ, II, с. 896); *шатня* – “т.с., що і гардероб, діалектне” (ССУМ, I, с. 328); *шифоньєр* – “шафа для білизни, одягу” (ССУМ, II, с. 896); *шифоньєрка* – “невелика шафа для білизни, предметів туалету, книжок тощо”; *мисник* – “шафа для посуду і продуктів”; *поставець* – “т.с., що і мисник” (ССУМ, II, с. 896); *сервант, буфет* – (АС) – “низька шафа з заксленим відділенням для посуду і столової білизни” (СІС, с. 521); *секретер* – “шафа з відкидною дошкою для писання” (СІС, с. 516); *комод* – “невисока шафа з висувними шухлядами” (СУМ, IV, с. 248). Ці слова вписуються у схему:

Таким чином, розглянуті синонімічні групи у складі назв меблів житлового приміщення свідчать про те, що аналізована ЛСГ являє собою мікросистему, усі елементи якої організовані певним чином. Організуючим центром у цій мікросистемі виступають опорні слова-домінанти.

Список умовних скорочень

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь : Перун, 2005.

СУМ – Яворницький Д. Словник української мови / Д. Яворницький. – Катеринослав : Знання, 1934. – Т. 1.

ССУМ – Словник синонімів української мови : у 2 т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – (Словники України).

СІС – Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).

ССУЛМ – Словник української мови : в 11 т. – К., 1970–1980.

Література

1. Андреев Н. Ф. Квазилингвистика Хомського / Н. Ф. Андреев // Вопросы языкознания. – 1976. – № 5. – С. 84–88.
2. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1977. – 402 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови : семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Видавн. при Харк. держ. ун-ті, 1977. – 114 с.
5. Палевская М. Ф. Проблема синонимического ряда, его границ и возможности выделения доминанты / М. Ф. Палевская // Лексическая синонимия. – М. : Наука, 1967. – С. 97–105.
6. Франко З. Т. Лексична синонімія / З. Т. Франко // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983. – С. 131–139.
7. Шапиро А. Б. Некоторые вопросы теории синонимов (на материале русского языка) / А. Б. Шапиро // Докл. и сообщ. Ин-та языкознания АН СССР. – 1955. – № 6. – С. 72–85.

Анотація

У статті йдеться про синонімічні відношення в лексико-семантичній групі назв меблів житлового приміщення. Визначено такі різновиди синонімічних угруповань аналізованої лексики, як синонімічна група, синонімічний ряд та синонімічне гніздо.

Ключові слова: лексико-семантична група, синонімічні відношення, синонімічна група, синонімічне гніздо, синонімічний ряд.

Аннотация

В статье идет речь о синонимических отношениях в лексико-семантической группе названий мебели жилого помещения. Определены такие разновидности синонимических группировок анализируемой лексики, как синонимическая группа, синонимический ряд и синонимическое гнездо.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, синонимические отношения, синонимическая группа, синонимическое гнездо, синонимический ряд.

Summary

The article deals with the synonymous relationships in the lexical-semantic group of furniture premises names. Identified as varieties of synonymous groups analyzed lexicon as synonymous group, number of synonymous and and synonymous nest.

Keywords: lexical-semantic group, synonymous relationship, synonymous group, synonymous nest, synonymous series.